

Práce, cesta ke štěstí?

prof. PhDr. Ing. Josef Šmajš, CSc.

Otázka, co je štěstí, je snad z hlediska řešení ještě složitější než otázka, co je práce. Nejde jen o individuální pocit člověka bez ohledu na širší podmínky jeho kulturního života. Jde také o materiální blaho a duchovní klima ve společnosti. Jde o bezpečnost, perspektivu a harmonii kultury s přírodou. Patrně se jedná o pojem, který je ještě komplexnější než lidské zdraví. Snad i proto by si lidé měli přát „Hodně štěstí“ spíše než „Hodně zdraví“. Štěstí jako pojem v určitém směru širší už totiž jistou míru zdraví zahrnuje.

Přejdu raději k pojmu práce. Nejen klasičtí ekonomové, ale také např. německý filosof G. W. F. Hegel či španělský myslitel José Ortega y Gasset měli *zjitřený smysl pro historický význam lidské práce*.¹ Opěvovali práci, spatřovali v ní nejen pramen trvalého kulturního pokroku, ale patrně i záruku osobnostního rozvoje a štěstí člověka. *Novověkou glorifikaci práce dnes ovšem vystřídalo zlověstné mlčení*. Ani ekonomické vědy obvykle nezkoumají, co je dnes obsahem práce, jak práce souvisí s technickým pokrokem, s lidskou seberealizací, zdravím a štěstím. Nezkoumají, jak souvisí s konfliktem kultury a přírody. Patrně by musely přiznat, že potrvá-li nynější orientace přírodních věd na rozvoj abiotické techniky, bude na jedné straně množství produktivní práce trvale klesat, a na druhé straně živelné rozšiřování neproduktivní práce duševní (byrokratické) naruší přiměřenou lidskou seberealizaci. Postupující automatizace pochopitelně dále prohloubí nevratné pustošení Země.²

Mnozí známe myšlenku anglického ekonoma Williama Pettyho, formulovanou už v 17. století, že „práce je otcem a příroda matkou všeho bohatství“. Jde o formulaci *výrazně nadčasovou*. Podle mého názoru autor připomíná, že hmotné bohatství vytváří účelově orientovaná aktivita přírody, a to buď *přírody uvnitř, nebo vně člověka*. Sděluje nám, i když to neradi slyšíme, že *pomíjivé bohatství kultury pochází jen ze dvou zdrojů: z využívání živé lidské práce či z obelstívání systémů okolní lidmi nevytvořené přírody*.

Vlivem rozšíření karteziánského myšlení došlo v Evropě nejen k obecnému nezájmu o přírodu (o bezduchou hmotu, rozprostraněnost), ale i ke ztrátě schopnosti správně chápat její jednotu člověkem. Prosadil se nezám o vnitřní uspořádanost, hodnotu, práva a tvořivost přírody. Dnes však bohužel dochází i k nezájmu o lidskou práci.

1. První formou práce bylo zemědělství

Nejprve připomenu, že získávání životních prostředků prací je pro člověka poměrně starou formou jeho sebezáchovné aktivity. Už téměř deset tisíc let lidé získávají potraviny

¹ Srovnej (Hegel 1960); (Ortega y Gasset 1966).

² Na mnohé problémy řešené v této stati pozoruhodným způsobem již v na konci padesátých let upozorňovala Hannah Arendtovová. „Práce stejně jako spotřeba jsou primárně stravujícími procesy, při nichž nedochází k proměňování, ale k zničení matérie, a podoba, již práce propůjčuje svému „materiálu“, je jen přípravou k nastávajícímu zničení.“ (Arendtová 2007, s. 128).

a další pro život nezbytné látky (odhlédneme-li od sběru plodů, staršího lovu ryb a volně žijících zvířat) *pastevectvím a zemědělstvím*.³

Pro klasickou zemědělskou technologii, která i dnes poskytuje obživu všem ostatním bezprostředně zemědělsky neproduktivním lidem, byla vždy významná jedna okolnost: *už na úrovni zdravého lidského rozumu v ní spolu s člověkem mohla synergicky působit (spolupracovat) aktivita živé přírody*. V zemědělství se tedy relativně snadno vytvářela nová hodnota, jinak řečeno: společenské bohatství. Věděli to již antičtí myslitelé (např. Xenofon),⁴ věděli to fyziokraté (např. Quesney), připomíná to kritik fyziokratů Adam Smith,⁵ a téměř shodnými slovy i Karel Marx.⁶ Ale nejen zásluhou A. Smitha, nýbrž zejména teoretickým výkonem K. Marxe, který se pokusil systematicky vysvětlit podstatu vykořisťování dělníků, v ekonomických vědách *zvítězilo přesvědčení, že hlavním zdrojem bohatství je lidská práce vůbec*. To je ovšem pravda neúplná a zavádějící. Dnes už lidé v produktivních oblastech zemědělství a průmyslu téměř nepracují, a přesto žijeme ve společnosti hojnosti.

Záměrně to vyjádřím vyhoceně. Klasický kapitalismus vykořisťoval přírodní síly dělníků a za jejich práci jim musel platit. Dnešní kapitalismus vykořisťuje síly přírody a za tuto práci nikomu platit nemusí.

2. Co je práce?

V prvním přiblížení lze práci pojímat jako způsob, jímž biologický druh člověk – prvek přírodního systému, ale i jediný tvůrce kultury – vnucuje svou vůli (individuální či kolektivní) části okolní přirozeně uspořádané přírody. Vnucuje ji původně přírodním strukturám a procesům, jimž je přizpůsoben, ale které chce záměrně ovlivnit. Vlastní pracovní proces, řečeno schematicky, probíhá tak, že člověk svou vůli ovládne nejprve sám sebe, tj. své vlastní bytostné síly.⁷ *Ovládne přírodní síly uvnitř svého organismu, a to nejen síly mentální, nýbrž i síly fyzické, a teprve s jejich pomocí přinutí okolní fyzické struktury a aktivity přijmout požadovanou formu či směr působení, tj. lidský kulturní záměr, novou in-formaci*.⁸

³ Je zřejmé, že lov a sběr potravy, tj. první obživné technologie lidstva, které naše předky „zaměstnávaly“ dlouho před vznikem zemědělství, předcházely lidskou práci v klasickém zemědělském a řemeslném pojetí. Byly to obtížné a namáhavé technologie proto, že snadno dostupné potraviny bylo pro člověka ve volné přírodě málo, a že on sám nebyl přirozenou evolucí vybaven žádnými specializovanými orgány pro její snadné získání, včetně obstarávání dalších látek nutných pro život v kultuře. Podle obrazného vyjádření některých antropologů byl člověk od počátku *specialistou na nespécializovanost*. Tuto formulaci, která se objevuje u různých autorů, patrně první použil biolog, antropolog a filosof A. Huxley.

⁴ (Xenofon 2007).

⁵ (Smith 1958, s. 31-32).

⁶ Marx sice věnuje teoretickou pozornost hlavně důkazu vykořisťování dělníkovy práce, ale Pettiho tezi připomíná a dále rozvádí. „Člověk může při své výrobě působit jen jako příroda sama, tj. může měnit jen formy látek. A nejen to. Při této práci přetváření se ustavičně opírá o součinnost přírodních sil. Práce tedy není jediným pramenem užitných hodnot, které vyrábí, tj. hmotného bohatství. Práce je otcem bohatství, jak praví William Petty, a země jeho matkou.“ (Marx 1954, s. 60).

⁷ Je zřejmé, že součástí lidských bytostných sil musí být i lidská vůle. I když je obtížné vůli definovat, patrně spolu s věděním a dovednostmi pomáhá realizovat „základní biologický instinkt“ lidského druhu: jeho genetické nastavení na účinnou adaptivní strategii vůči přírodě.

⁸ Materiál pro práci je ale třeba „...získat, vyrvat ho z jeho přirozeného prostředí. Získáváním materiálu ovšem člověk zasahuje do ekonomie přírody tím, že buď ničí něco živého – poráží strom, aby získal dřevo –, nebo

A právě toto vynaložení vlastních sil, tato spolupráce s česným bohem, který neporušuje zákony (Einstein), produkuje endorfiny, adrenalin, funkční slast, produkuje štěstí. Patrně také proto si lidé při namáhavé práci kdysi rádi zpívali. Dnes jsou mnozí lidé bez práce, a ti, co práci mají, nezpívají, protože se bojí, že o ni přijdou. *Obě tyto skupiny jsou frustrované.*

Dále chci upozornit na neudržitelnost tradičního argumentu, že lidská práce přirozené struktury a vztahy na hmotné bohatství pouze upravuje, že jim, ekonomickou mluvou řečeno, *přidává hodnotu*. Práce prý z přírody, která podle konvenčního ekonomického myšlení sama o sobě žádnou vlastní hodnotu nemá (výjimkou vždy byly přírodní síly uvnitř člověka, tj. hodnota pracovní síly), bohatství teprve vytváří. Ale pozor. Řadu let se snažím ukázat, že *příroda má nejvyšší možnou hodnotu o sobě, že je nejstarší a nejširší tvořivou aktivitou, subjektivitou, která se jako nesmrtelná matka Gaia samovolně obnovuje*. Predátorsky zaměřená kultura však tuto nepodmíněnou hodnotu přírody narušuje. Práce přírodou vytvořené hodnoty mění na kulturní hodnoty pouze dočasné a instrumentální. Protože abiotická práce násilím *rozbíjí strukturu přírodních látek, je jejich spotřebou, je stravováním a ničením jedinečných přírodních struktur*. Dočasné hmotné bohatství taková práce sice vytváří, ale přírodu i člověka nadměrná ekonomická aktivita poškozují.⁹

Pracovního procesu se aktivně účastní také člověkem vytvářená technika, a to nejen obecně známá *technika abiotická* – nástroj, stroj, automat – *ale také přehlížená, starší a fundamentálnější technika biotická*: člověkem ovládané či usměrňované vnější živé přírodní procesy. Je třeba připomenout, že již práce holýma rukama či s nástrojem, vedená lidským věděním a vůlí, je vlastně technickou činností. Na přírodní struktury může působit jako každá jiná automatizovaná technika. Technika¹⁰ je totiž aktivním kulturním systémem (fungující fyzickou procedurou) pro vnučování lidské vůle okolnímu prostředí. Ale technika, jak to dobře vidíme na její abiotické vývojové linii, není jen postupem či procedurou, která zvyšuje produktivní sílu práce. I jako umělý systém může dnes živou lidskou práci nahrazovat, a může být dokonce jejím úplným *odstraněním ve smyslu účasti člověka v pracovním procesu*.

3. První typ antro-po-technického systému

Člověk byl už na počátku kultury nejen polyfunkčním živým systémem, ale také jediným konstruktérem i hlavní funkční součástí kombinovaných antro-po-technických systémů: *instrumentálních a později i mechanických*. Technika proto kulturu a lidský život ovlivňovala zejména prostřednictvím *živé fyzické práce*. Přirozené bytostné síly člověka (samy o sobě i doplněné nástrojem), řízené jeho vůlí, byly tedy *první produktivní technikou vůbec*.

přerušuje některý z pomalejších přírodních procesů, jestliže vylamuje z lůna země železo, kámen, mramor.“ (Arendtová 2007, s. 176).

⁹ Ale nenapravitelné ruinování přírody nadměrnou výrobní aktivitou, zejména těžbou surovin, rybolovem a kácením lesů, již delší dobu, bohužel bez větších protestů veřejnosti, reálně probíhá.

¹⁰ Evolučně ontologickou interpretaci techniky včetně rozlišení dvou linií technického vývoje obsahuje práce (Šmajš 2008b, s. 307-408).

V historicky první formě práce – ve fázi instrumentalizace – člověk sám, nebo jen s pomocí jednoduchého nástroje, působí proti okolní přírodě jako živý, tj. přírodou vytvořený a přírodou energeticky sycený *automatizovaný systém*. Přestože pracuje s nástrojem a spolupracuje s dalšími přírodními procesy, jedná jako přírodní, pouze kulturou orientovaný a doplněný *antropo-technický systém*. Živý člověk, jemuž v instrumentálním pracovním cyklu náleží *energetická, funkční i kontrolní převaha nad nástrojem*, tu násilně vstupuje do látkově energetických toků okolních živých systémů, např. v zemědělství, nebo přímo do látkové transformace neživých přírodních předmětů v umělém produktivním procesu – v řemesle. Z přírody jakoby vybírá vhodné polotovary a procesy a vnucuje jim nové formy či směry působení. Tím ovšem nemění pouze přírodu: modifikuje i své v kultuře získané schopnosti, nikoli však svoji biologicky danou přirozenost.¹¹

Lov, pastevectví, rybářství, zemědělství i domácí řemeslo jako první historické formy produktivní „spolupráce“ člověka s přírodou byly téměř výlučně založeny na látkové a energetické bázi živé přírody. Čerpaly různé formy přirozené ekosystémové energie, především v biomase uložené sluneční záření. A takovou formou energie, tj. v biomase uloženého slunečního záření, je i lidská potrava. Proto nejen zemědělství, ale i řemeslo jako první stupeň abiotické technologie, spočívají z energetického hlediska na čerpání přirozené ekosystémové energie – z potravy pocházející svalové síly člověka. V obou typech těchto technologií, i když je zemědělská biotická technologie z velké části sestavena přírodou, však dominuje člověk jako nositel kulturního účelu, jako přírodní procesy přemáhající a usměrňující síla.

Tím, že nástroj ruční práce není ani přírodní proces, ani technický systém, nýbrž upravený přírodní předmět, příroda v něm obsažená působí při práci omezeně a relativně pasivně, takže stupeň využití vůči člověku vnější přírodní aktivity je při abiotické instrumentální práci nepatrný. Lapidárně řečeno, člověk tu proti přírodě obrací hlavně sám sebe. Závisí proto na chytrosti, zkušenosti, síle, rychlosti a obratnosti výrobce, který jako *živý biologický automat* v každém okamžiku nese, vede a usměrňuje nástroj proti přírodní látce.

Klasická instrumentální práce má pro řemeslníka (podobně jako pro rolníka) celistvý charakter, je bohatá na tvůrčí prvky, spojují se v ní jeho fyzické, intelektuální, emotivní i estetické schopnosti. Celý pracovní proces tu zpravidla ovládá jediný člověk, který v klasickém řemesle, řečeno slovy klasika ekonomie „*hraje na nástroj jako virtuós*“.¹² Práce na něm vyžaduje znalosti, zkušenost, zručnost, hravost, cit, fantazii i vynalézavost. I když i tato práce byla obvykle fyzicky namáhavá, monotónní a vyčerpávající, předpokládala tvořivost, celoživotní učení a vzdělávání. Rozvíjela člověka a přinášela mu seberealizaci a štěstí.

¹¹ Xenofon prostřednictvím fiktivního dialogu se Sokratem vysoce oceňuje kultivační účinek zemědělské práce pro člověka. „Myslím si, Sokrate, že jsi mě skutečně už dostatečně přesvědčil o tom, že zemědělství je zdrojem nejkrásnějšího, nejlepšího a nejpříjemnějšího života.“ (Xenofon 2007, s. 97).

¹² (Marx 1954, s. 802).

4. Druhý typ antro-po-technického systému

Technologický převrat, společenskou účinností srovnatelný s biotickou neolitickou revolucí, přináší abiotická *revoluce průmyslová*. V podobě mechanicky propojených továrních strojů poprvé vzniká předmětná *abiotická kostra nadosobního výrobního procesu*, i když ještě nikoli plně automatizovaný abiotický proces. V této době lze totiž vytvořit pouze funkčně neúplný strojový mechanismus, který už sice umožňuje částečně využívat vědou a technikou ovládnuté síly přírody, ale pouze tak, že stroje, v nichž se zpředmětnila věda, vyžadují lidskou obsluhu.

Mechanizace, která započala průmyslovou revolucí, nebyla sice s to zlikvidovat řemeslo, ale způsobila hluboké změny ve společnosti, v ekonomice i v povaze lidské práce. Protože stroje nejsou výrobními automaty, nemohou pracovat bez člověka a lidská *práce jako živý ferment musí v továrně oživovat práci mrtvou, zpředmětněnou ve strojích*. Přibližně proto platí, kolik strojů, tolik dělníků. Zvýšení produkce a produktivní síly práce se tu ovšem dosahuje tak, že stroje lidskou práci nejen nahrazují a násobí, ale také – protože ji i nadále ve formě obsluhy potřebují – často zbavují jejího někdejšího tvůrčího, emocionálního a estetického obsahu. Zejména v tzv. odvětvích zpracovatelského průmyslu spolu s řemeslnou dovedností lidí odstraňují potřebu celoživotního učení, řemeslného fortele a osobního prožívání práce. V klasické továrně před zavedením automatizace musel totiž člověk velmi často vykonávat operace, srovnatelné s operacemi strojů. A často přitom platilo to, co je dnes u spotřební techniky téměř samozřejmé: *čím dokonalejší stroj, tím jednodušší může být obsluha*. Přírodní věda, zpředmětněná ve strojích, tak vedle ulehčení práce pro člověka prohloubila jeho celkovou technologickou neznalost a manufakturní formu útlaku – *útlak technologický*. Nežádalo se už vědění, tvůrčí schopnosti či umělecký cit, nýbrž – obrazně řečeno – *spolehlivé, se strojem srovnatelné fungování*.¹³

5. Třetí typ – automatizace

Teprve vědeckotechnické osvojení elektromagnetických jevů, molekulární a atomární aktivity, kterou lze využít pro řízení (a tím i pro zvýšení účinnosti) produktivní i ostatní techniky (včetně zpracování a přenosu kulturní informace) a jejíž „neviditelnou práci“ podnikatel neplatí, *omezuje lidskou účast v abiotickém produktivním procesu*. Poprvé vznikají podmínky pro technické využití přírodní aktivity ukryté v neživé látce.¹⁴ Objevuje se *umělé oživení celého produktivního procesu*, svou povahou již plně technické.

Vytvoření plně technických automatů, tj. úplné nahrazení původních biotických funkcí člověka (řemeslníka, obsluhy) vědeckotechnicky ovládnutými silami abiotické přírody, nepřináší však jen ztrátu původních pracovních míst pro dělníky. Znamená zvýšení

¹³ Takové provozy dodnes existují, a to nejen v Číně a jihovýchodní Asii, ale také v evropských automobilkách (u nás např. při montáži automobilů v Kolíně či v závodě Škoda Mladá Boleslav). Je třeba ještě dodat, že dnes doléhá tato forma technologického útlaku – nepochybně mnohem jemnějšího – na celou populaci.

¹⁴ A tento fakt je přímým popřením všeobecné platnosti Newtony fyziky pevných těles.

produktivní síly práce, a proto i dosud nejvyšší tempo rozbíjení a poškozování téměř všech forem přirozeného bytí.¹⁵

Upozorním pouze na jeden aspekt toho složitého procesu. Ekonomika občany bohaté spotřební společnosti bez jejich vědomí a souhlasu vtahuje do nebezpečného procesu rozvracení Země kulturou. Činí z nich *rukojmí expanze nadosobního kulturního systému*. I když se předmětem jejich osobní spotřeby vedle potravin, ošacení a dalších předmětů nutných k životu, staly také nejvyspělejší formy spotřební techniky – osobní automobily, chladničky, pračky, myčky nádobí, televizory, počítače, mobilní telefony atp. – průmysl tuto techniku vyrábí téměř bez jejich účasti. Takže nyní nejen výroba, ale také vysoce sofistikovaná abiotická spotřeba se už na lidské osobnostní kultivaci nepodílejí – *poškozují Zemi i člověka*.

Alespoň části veřejnosti však začíná být zřejmé, že abiotický plně automatizovaný výrobní cyklus nevzniká pouze z objektivní celospolečenské potřeby odstraňovat odvěkou těžkou práci lidí, ale zejména z neúprosné logiky zhodnocování kapitálu, z logiky využívání vědy pro snižování výrobních nákladů. *Úzce zaměřená věda a úzce orientovaný kapitál si totiž v procesu automatizace, který zahrnuje vědecky, technicky i organizačně náročnou aplikaci principů kybernetiky, jakoby podávají ruce*. V protipřírodní kultuře je proto automatizovaný výrobní proces podobně úzkým a hodnotově deformovaným užitím speciálního vědění, jakým je ekonomický zájem podnikatelských subjektů.¹⁶ Abiotická automatizace je tak nejen nejvyšší úrovní rozvoje techniky, ale v protipřírodní kultuře i *historickou parodií na kdysi celistvou, člověka kultivující a k přírodě ohleduplnou práci s nástrojem*.

6. Bohatství bez fyzické práce?

Nejprve si položme otázku, co se děje s tradiční lidskou produktivní prací v rozměru celé kultury? Mizí, nebo se pouze přesouvá a obsahově proměňuje? Nástup automatizace a informačních technologií – na rozdíl od nástupu mechanizace – potřebu oné práce, kterou v konkrétním výrobním procesu nahrazuje, sice z velké části odstraňuje, ale v širším společenském měřítku se paradoxně požadovaný objem lidské práce příliš nesnižuje. Proměňuje se její obsah. Proč? Protože celek kultury, na rozdíl od přírody, je umělým nesvébytným systémem, který musí lidé uměle reprodukovat.

Práce sice od počátku vytvářela hmotné bohatství a napomáhala reprodukci člověka, ale *obnova a údržba relativně jednoduché kultury* nevyžadovala ani rozsáhlé specializované instituce, ani zvláštní profese a kompetence lidí. Relativně svébytné výrobní procesy se

¹⁵ Jinak řečeno, nad starším biotickým obsahem výroby i konečné osobní spotřeby lidí, která přírodě příliš nevadila, dočasně vítězí výroba (i spotřeba) abiotická, která přírodu nevratným způsobem pustoší. Stravuje její struktury a látky odlišně, než stravují potravu žaludky mnohobuněčných živočichů. Hroživým tempem se tak rozmáhá růst materiální kultury a technosféry (zejména velkých měst a dopravních systémů), který ve velkém přetváří přírodní látky na umělé struktury, tj. na formy, v jejichž amortizaci pro kulturní účely je příroda nutně úspěšnější, než v „úsilí“ o jejich přirozenou recyklaci. A jediným dostatečně pádným příkladem mohou být osobní automobily. Sedm miliard lidí by Země snadno unesla, kdyby za dobu života dvou lidí v technicky rozvinuté zemi (na dva obyvatele tu totiž připadá jeden automobil), nebylo „spotřebováno“ 10 automobilů.

¹⁶ Jak ještě ukážeme, snižování výrobních nákladů se dosahuje také převáděním živé lidské práce, za kterou musí podnikatelé platit, na práci přírodních sil, která je pro ně zadarmo.

obešly bez společenského správního řízení. Teprve úměrně rostoucímu rozsahu a složitosti kulturního systému do popředí vystupuje nezbytnost jeho umělé obnovy. Vzniká potřeba neustálé lidské podpory procesu fungování a reprodukce kultury jako celku.¹⁷

Kultura včetně ekonomiky a způsobu života je totiž umělým systémem, který pozemská příroda samovolně nevytváří, a proto ani *nepodporuje a neudržuje*. Zatímco ekonomickým aktivitám (s výjimkou pro zemědělství) příroda pomáhá, jen je-li přinucena (technicky obelstěna), materiální složky kultury, ekonomiky a technosféry svými entropickými procesy trvale *rozkládá a poškozuje*. Úhrn spontánního rozpadu umělých kulturních struktur (škoda způsobená kultuře) přitom závisí jak na stupni jejich protipřírodnosti, tak na jejich objemu a prostorovém rozsahu. Potřeba živé lidské práce na spravování, fungování, ochranu a reprodukci kulturního systému, i když v proměnlivé struktuře, se neustále zvětšuje.¹⁸

Ale i v abiotickém produktivním procesu se proměňuje struktura i obsah lidské práce. Ze dvou tradičních složek lidské práce, tj. složky fyzické a duševní, nynější *vědeckotechnický pokrok snižuje zejména potřebu práce fyzické*. Tato tendence je v dobrém souladu s tím, že energetické a motorické funkce člověka ve výrobě jsou v nynějším duchovním paradigmatu kultury stále více nahrazovány technikou, tj. aktivitou ovládnutých přírodních procesů.¹⁹

Také proces abiotické automatizace výroby nepřímou ukazuje, že příroda je aktivita, že v ní dřímají síly a struktury, kterých se lze násilím či lstí zmocnit.²⁰ A to nás znovu vrací k otázce, kterou se pozoruhodným způsobem zabývali již fyziokraté: *kde, či jak, vzniká společenské bohatství? Zdá se, zúžíme-li ekonomickou aktivitu pouze na model plně automatizovaného továrního procesu a bohatství hlavně na vyrobené předměty a poskytované služby, že bohatství dnes vzniká nejen v přirozeně automatizovaném zemědělství, ale podobným způsobem také v abiotické výrobě (např. při automatizované výrobě oceli či tepelné energie v atomové elektrárně). Po stisknutí příslušného tlačítka se vytváří téměř samovolně, tj. umělým, předem nastaveným chodem vědou sestaveného, usměrněného a kontrolovaného technického systému. Abiotický produktivní proces se tak jevově podobá přirozené produktivitě živé přírody: např. růstu obilí na poli, či produkci masa a mléka na farmě, či pastvině.²¹ Ale je to důkaz, že by umělé hmotné bohatství mohlo dlouhodobě vznikat i bez živé lidské práce? Není.*

¹⁷ Nezbytnost trvalé občanské aktivity pro provoz kulturního systému, která kontrastuje se spontánní přírodní podporou obyčejné lidské práce v zemědělství, a která je proto svým obsahem vzdálená biologicky příjemnému střídání námahy a odpočinku při produktivní práci, bohužel dále poroste. Na rozdíl od přírody potřebuje kultura praktické i teoretické aktivity lidí jako pomyslné lešení, které musí složitou kulturní stavbu trvale podírat.

¹⁸ V nynější liberálně tržní společnosti tak vznikají dva vážné problémy: 1. kdo může tuto intelektuálně náročnou práci vykonávat; 2. kdo, či z čeho, ji bude platit. Dnešní snahy politiků o tzv. rozpočtovou odpovědnost prozrazují únik od řešení tohoto závažného problému.

¹⁹ Skrytý problém však spočívá v tom, že obě tyto aktivity jsou v lidském organismu složitě propojené, že se vzájemně podmiňují.

²⁰ Také Arendtová, i když z jiných důvodů, připomíná, že bytí je „...nabito energií a vyznačuje se mimořádnou aktivitou.“ (Arendtová 2007, s 356).

²¹ Tím také jakoby padá základní fyziokratický argument (důkaz) pro neproduktivnost obchodu a řemesla: pouze zemědělství, zdálo se fyziokratům, produkuje rentu.

V čem tedy spočívá záhada problému? *Za prvé* v tom, že průmysl není biotickým produktivním procesem vnitřně sladěným s chemickou a fyzikální strukturou Země. *Za druhé* v tom, že potřeba průmyslového zboží včetně abiotické spotřební techniky nemá ani naléhavost srovnatelnou s každodenní potřebou lidské obživy, ani přirozené biotické meze na straně lidského těla. Proto se zdá, že „dalekozrakost fyziokratů“ souvisela s tím, že intuitivně rozpoznali vázanost produktivní schopnosti zemědělství na skrytou funkční jednotu člověka a přírody. Právě tak můžeme předpokládat, že při hodnocení řemesel a obchodu jako neproduktivních odvětví vycházeli z toho, že ničím nenahraditelné potraviny pro ně může produkovat pouze zemědělství a že jakékoli jiné zboží lze v případě nouze za životně nezbytné potraviny směnit.²²

7. Mohou všichni vyhovět nárokům práce intelektuální?

Osobnostní nároky klasické zemědělské, řemeslné a do jisté míry i průmyslové práce, v níž se lidé střetávali především s přírodními procesy a strukturami (jimž byli evolučně přizpůsobeni), mohla bez větších problémů splnit společenská většina. Spolu s přesunem ekonomického zájmu z výroby na obchod, spotřebu a služby, tj. i na marketink, finanční operace, zábavu a vnučování málo užitečných služeb a věcí širokému okruhu spotřebitelů, jsou sofistikovanou kulturní sférou stále více požadovány různé formy bezprostředně neproduktivní mentální práce.²³ V nynější spotřební informačně síťové společnosti, v níž se rozšiřuje oblast správy, údržby, kontroly a ochrany kulturního systému, se patrně bude prosazovat jednak zvýšená potřeba „intelektuálně kreativních složek“ lidské mentální aktivity, a jednak potřeba převážně mechanických (byrokratických, donucovacích) forem činnosti.²⁴

Tuto zatím nejhlubší proměnu obsahu i smyslu lidské práce vyvolává především *prudký růst účinnosti abiotické výroby*, který působí dvěma základními způsoby. Za prvé, podniky s ohledem na úsporu výrobních nákladů přednostně aplikují nové vědecké poznání, a proto propouštějí všechny bezprostředně neužitečné pracovníky. Za druhé, kulturní systém, podřízený ekonomice, se snaží svým potenciálním spotřebitelům jejich málo naléhavé potřeby vnutit (namluvit), tj. svádět je k novým formám spotřeby a závislosti na různých bankovních, informačních, energetických, dopravních, penzijních a bezpečnostních systémech.

Nově vznikající situace proto vyžaduje nejen stále více pracovníků ve sféře rozdělování, obchodování, marketinku, leasingu, pojištění, ostrahy a právního zajištění ekonomické produkce. Potřeba prodat vyrobené zboží předpokládá „tvůrčí“ hledání nových forem vlivu na člověka, účinnějších strategií pro jednání s lidmi a institucemi. Firmy přejímají záruky za deklarované parametry výrobků a služeb. Výsledkem je kvalitativně „vyšší“ nárok

²² Je zajímavé sledovat, jaké rozpaky u dnešních ekonomů hodnocení fyziokratismu vyvolává. „Vážným omylem fyziokratů bylo, že nahlíželi na zemědělské renty jako na plod jakési hodnototvorné produktivní *sily přírody*. Nepochopili to, co později pochopili angličtí klasikové – že renty jsou důsledkem omezené nabídky půdy...“ (Holman 1999, s. 36).

²³ Pomínu-li osobnostní nároky této relativně nové sociokulturní aktivity, vzniká zde obtížně řešitelný problém kontroly účinnosti této bezprostředně neproduktivní aktivity i problém zdrojů pro její financování.

²⁴ Fritjof Capra ovšem upozorňuje i na to, že nynější strojové formy řízení kulturních institucí neumožňují „...pružné přizpůsobování, učení a vývoj. Je jasné, že organizace řízené v přísně mechanickém duchu nedokáží přežít v dnešním komplexním, na poznatky orientovaném a rychle se měnícím obchodním prostředí.“ (Capra 2009, s. 107.)

na úroveň „pracovní síly“, která ještě nedávno nacházela uplatnění v zemědělství, řemesle a klasických továrnách. Jde o zvláštní objektivní požadavek, který předem vylučuje tu část populace, která se z hodnotových a morálních důvodů nehodlá či nemůže aktivně podílet na prohlubování konzumního charakteru dnešní protipřírodní kultury. Jde o požadavek, kterým se zužují možnosti uplatnění méně psychicky disponovaných, méně duševně odolných či potenciálně méně „komerčně nadaných“ lidí na trhu práce.²⁵

Lidé s nižší úrovní asertivity či „nekomerční strukturou“ mentálních schopností, přestože nemají morální zábrany spotřebním způsobem života pasivně podporovat obchod, reklamu a konzum, se mohou ucházet jen o jistá zaměstnání: především ta, která nevyžadují ani teoreticky rozvinuté myšlení a rétorické dovednosti, ani psychické dispozice v požadovaném směru ovlivňovat rozhodování jiných. Takže tito lidé mají dnes problémy najít zaměstnání, trpí deprivací (strádáním) a mnozí se ocitají mezi bezdomovci, gamblery, narkomany i v tzv. rezervní armádě nezaměstnaných. Důvody jejich nezaměstnanosti či vyloučení ze společnosti (pomineme-li negativní výchovný faktor rozpadající se rodiny) však mohou být lidsky i společensky ušlechtilé.

8. Skrytost privatizace a pustošení Země

Již jednoduchá lidská práce s nástrojem či s holýma rukama obracela komplexní přirozené bytostné síly člověka proti aktivní a přirozeně uspořádané přírodě. V tomto smyslu byla lidská práce zdánlivě podobně „protipřírodní“, jako je životní aktivita některých jiných biologických druhů s instinktivní regulací chování (např. bobrů, kteří stavějí hráze). Ale tato vnější podobnost je znovu zavádějící. Životní aktivita velkých člověku podobných živočichů je řízena jejich genomy (vytvořenými přírodou) a korigována přirozenými ekosystémy (tedy znovu přírodou). Lidská aktivita, která je součástí útočné adaptivní strategie kulturního systému a která tuto původní biologickou podmíněnost lidského chování částečně opouští, bezprostředně podléhá hlavně *regulativům příslušné regionální kultury*. Proto je protipřírodní složka lidské aktivity (její predátorský duchovní základ) v různé míře přítomná v lovectví, v neolitickém zemědělství i v používání strojů a dnešních automatů.

Odhlédnou-li záměrně od zemědělství a moderních biotechnologií, také dnešní ekonomika využívá jen dvou výše uvedených forem účelově orientovaných přírodních sil, které vytvářejí hmotné bohatství: *přírodní síly člověka* (živou lidskou práci) a *technicky ovládnuté neživé přírodní síly* (produktivní či spotřební techniku). Pokud jde o první zdroj společenského bohatství, o živou lidskou práci, vidíme, že dnešní mobilní kapitál vykořisťuje nejen levnou pracovní sílu v technicky méně rozvinutých zemích, ale i dobře placenou, intelektuálně náročnou a často stresující práci specialistů v zemích bohatých.²⁶ Pokud jde o druhý zdroj bohatství, o technicky ovládnuté neživé přírodní síly, pak se toto bohatství

²⁵ Na souvislost koncentrace bezdomovců a bank upozorňuje britský ekologický ekonom Pat Conaty. „Dvě velkoměsta, New York a Londýn, jsou současně baštami nejkonzentrovanejší finanční moci i místy s největším výskytem bezdomovců...“ (Johanisová 2008, s. 11.)

²⁶ Na vysoké pracovní tempo v prostředí amerických firem, které u vedoucích pracovníků produkuje stres, nespavost a kardiovaskulární choroby upozorňuje v souvislosti s analýzou nové morálky G. Lipovetski. „Devadesát procent amerických firem rozběhlo protistresové programy. Kdysi byla represivní morálka zdrojem hysterie, dnes zase morálka autonomie a seberealizace plodí úzkost, přepracovanost a depresi.“ (Lipovetski 1999, s. 305-306).

ve stále větší míře získává legalizovaným a *politicky schvalovaným technologickým rabováním přírody*. Vzhledem k dočasně vyšší úrovni právní ochrany člověka než analogické úrovni právní ochrany přírodních sil se toto bohatství získává rafinovaným informačním obelstěním (tj. jen zdánlivě hodnotově neutrálním nastavením) aktivity živé i neživé přírody.²⁷ Získává se za cenu zničení a poškození vzácných přírodních systémů, procesů a struktur výrobou i spotřebou. A přestože se všechno hromadně vyráběné zboží, včetně látkově a energeticky náročné spotřební techniky (např. luxusních osobních automobilů a složité informační techniky), nakonec přemění v odpad, který přírodě znovu vážně ublíží, způsob života, výchova i vzdělání nás vedou k tomu, abychom k negativnímu vlivu ekonomiky a abiotické osobní spotřeby na planetu zůstávali lhostejní.

Protože značná část dnešního bohatství vzniká vědeckotechnicky zprostředkovaným vykořisťováním právně nechráněné aktivity živých i neživých přírodních procesů, vzniká *na úkor trvalého a skutečného bohatství života a přirozené uspořádanosti Země*. Planetě Zemi, přestože dala vzniknout všem svým neživým strukturám i organismům včetně člověka, odmítáme přiznat svébytnost, uspořádanost, schopnost reprodukce, ontické kreativity a subjektivity. Odmítáme myšlenku, že pozemské živé systémy pouze ve vzájemné rovnováze a symbióze s kulturou mohou vytvářet *přirozený domov života, člověka i kultury*.

Ale nejen to. Míra svobody pohybu, kterou v nynějším liberálně tržním prostředí získal na místě nezávislý globální kapitál (který současně uvádí do pohybu technické systémy, zboží, peníze, služby, informace), ostře kontrastuje s mírou svobody pohybu, kterou v tomto prostředí získala s místem svázaná živá lidská práce. Proto také kapitál na jedné straně putuje za prací, tj. do zemí s nízkou hodnotou práce a malou legislativní ochranou přírody, a na druhé straně, v zemích vědecky a technologicky vyspělých, domácí populaci k tradiční fyzické práci využívá stále méně. Pro dnešní globální podnikání je snadnější a výnosnější vykořisťovat buď tradiční levnou pracovní sílu v zemích méně technicky rozvinutých, nebo ve vlastní zemi s více ceněnou živou prací zaměstnávat cizince a s pomocí sofistikované techniky a duševní práce vlastních lidí ždímat z přírody její zdánlivě nevyčerpatelné aktivity, suroviny a síly. A zdá se, že až do prudkého zvýšení jejich tržní ceny, pokud včas nevznikne dostatečně silné ekologické vědomí veřejnosti, nebude mít dnešní protipřírodní hospodářství žádnou spolehlivou negativní zpětnou vazbu se Zemí.

9. Co lze tedy v nejbližší budoucnosti očekávat?

Rozsáhlé technické využívání abiotických přírodních sil, kterých se dnes zmocňujeme také v důsledku lidské mentální aktivity, má své negativní antropologické i globální důsledky: bude-li ponecháno jen v moci tržní regulace, bude dál nepozorovaně rabovat Zemi, zabíjet živou přírodu a deformovat kulturu. Živá lidská práce i živá příroda jsou totiž dvěma příbuznými procesy, které se sice od počátku kultury střetávají, ale také se vzájemně doplňují a předpokládají. Technicky vyspělá civilizace může sice po jistou dobu žít z přednostní exploatace neživých přírodních sil, ale pouze za cenu, že omezený smyslový a tělesný kontakt člověka s přírodou, ztráta jeho možnosti bezprostředně spolupracovat „s čestným bohem“

²⁷ Znovu připomínám, že stejným predátorským duchovním paradigmatem, nereflektovaným ani vědou, ani filosofií, je dnes orientovaná nejen ekonomika, ale i přírodní vědy, které se spontánně zpředměťují v technice.

(Einstein) i jeho snížená fyzická pracovní zátěž, ublíží lidskému zdraví. Proto přibližně v míře, v jaké je tradiční *lidská práce* nahrazována prací obelstěné přírody a přestává být hlavní ekonomickou kategorií, stává se bohužel *kategorií psychologickou a medicínskou*. Může se stát, že fyzicky náročná práce bude pro část lidí na lékařský předpis.²⁸

Plnohodnotnou práci jako jednotu fyzického a mentálního výkonu, kterou dnes v důsledku protipřírodně zaměřeného vědeckotechnického pokroku stále méně potřebuje globalizující se ekonomika, stále více potřebuje člověk.

Kladu proto na závěr spíše jen akademickou otázku. Může nám v dnešní situaci nějak pomoci zemědělství?

Domnívám se, že současné zemědělství zatím nové šance pro lidské štěstí nepřináší. Jen mizivé procento lidí skutečně hospodaří na půdě. Převažují velké zemědělské podniky s průmyslovými formami obdělávání půdy i sklizně. Chemickými postřiky plodin se zhoršuje kvalita potravin. Také pěstování zvířat se vyznačuje snahou co nejvíce ušetřit lidskou práci.

Má to řadu příčin. Zmíním se jen o jediné. Poklesla úcta společnosti k Zemi, k živým systémům, a proto i k lidské práci. Zaměřením na konečnou osobní spotřebu se vytvořil zvláštní předsudek: když zemědělství produkuje hlavně potraviny, tj. jeho produkty procházejí žaludkem, nekultivuje člověka. Jde ale o omyl, protože se tu operuje pouze spotřebou. Člověka totiž přímo nerozvíjí *žádná spotřeba: ani ta, která prochází jeho žaludkem, ani ta, která prochází jeho hlavou*.

Trvalo přibližně dvě století, než jsme procitli z osvícenské iluze o kultivaci lidí tzv. rozvojovými potřebami. Myslím, že pádnou vzdělávací lekcí o tom, co vlastně člověka rozvíjí, přinesla až nejvyšší úroveň rozvoje abiotické techniky, mikroelektronika, počítače, chytré mobilní telefony. Je dobře, že již existuje literatura, která ukazuje, že i sofistikovaná spotřební technika, kterou příliš často používají naše děti, je skrytě připravuje o rozum.²⁹

Dodám k tomu už jen to, že vysoká osobní spotřeba a sofistikované technické systémy, pokud je neprovází promyšlený celospolečenský systém vzdělávání, mají pro průměrnou populaci jen malý osobnostně kultivující význam: prokazatelně pustoší Zemi, ale z hlediska pozitivního vlivu na člověka se zpravidla míjejí účinkem. Úsporně a poněkud provokativně řečeno, člověka nikdy nekultivoval pokrm, ale práce vedoucí k jeho získání a přípravě. A tento fakt platí i pro důmyslné technické prostředky, které si dnes bez odpovídající práce kupujeme a „konzumujeme“. Takže, člověka osobnostně nerozvíjí ani to, co prochází pouze žaludkem, ani to, co prochází pouze hlavou. Rozvíjí ho to, co prochází celým jeho tělem: namáhavá fyzická a intelektuální práce s tvůrčími prvky. Tedy živá práce zemědělská, řemeslná a do jisté míry i každá užitečná seberealizační práce ostatní. Rozvíjí ho společensky užitečná práce, která produkuje napětí, uvolnění, problémy, radost i štěstí.

²⁸ V řadě léčebných ústavů pro pacienty s různými mentálními poruchami se je již dnes práce jako terapeutický prostředek využívá. Jedním z průkopníků této skupinové metody léčení je český psycholog dlouhodobě žijící v Kanadě Ferdinand Knobloch.

²⁹ Upozorňuji zejména na knihu Spitzer, M. (2014) *Digitální demence*. Brno: Host.

Práce je totiž náhradou kdysi obtížného způsobu získávání obživy našich předků, a patří proto k základním potřebám člověka. Je jen otázkou času, kdy to společenské vědy v dnešní protipřírodní kultuře rozpoznají a poučí praktickou politiku, aby toto zjištění vzala vážně.

Co tedy dělat?

1. Hodnotově rehabilitovat přírodu i živou lidskou práci. Prosadit biofilní duchovní paradigma v celé materiální a duchovní kultuře včetně systému vzdělání.
2. Vracet fyzickou práci všude tam odkud byla technickým pokrokem zbytečně ukvapeně vytlačena.
3. Vytvářet záměrně technologické mezery v automatizované výrobě - dobrým příkladem tu může být přirozeně vysoce automatizovaná technologie zemědělská.
4. Část populace vrátit do kultivující zemědělské práce a do systému ochrany krajiny a půdy.
5. Šířit myšlenku, že fyzicky i duchovně náročná práce je nejspolehlivější cestou ke štěstí.

Literatura:

- Arendtova, H. *Vita activa neboli o činném životě*. Praha: Oikoymenh, 2007. ISBN 978-80-7298-185-4.
- Bauman, Z. *Tekutá modernita*. Praha: Dokořán, 2002. ISBN 80-204-0906-1.
- Capra, F. *Skryté sívislosti*. Bratislava: Spolek slovenských spisovatelů, 2009. ISBN 978-80-8061-383-9.
- Flégr, J. *Zamrzlá evoluce*. Praha: Academia, 2006. ISBN 80-200-1458-5.
- Harrington, A. a kol. *Moderní sociální teorie*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-093-3.
- Hawken, P. Lovins, A. Lovinsová, L. H. *Přírodní kapitalismus*. Praha: Mladá fronta, 2003. ISBN 80-204-1078-3.
- Hegel, G. W. F. *Fenomenologie ducha*. Praha: Svoboda, 1960.
- Holman, R. (ed.) *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha: C. H. Beck, 1999. ISBN 80-7179-380-9.
- Johanisová, N. *Z ekonomického kapsáře*. (Rukopis). 2008
- Lipovetski. G. *Soumrak povinnosti*. Praha: Prostor, 1999. Střed. ISBN 80-7260-008-7.
- Marx, K. *Kapitál*. Díl I. Praha: SNPL, 1954.
- Ortega y Gasset, J. *El Espectador III*. Madrid: Espasa Calpe, 1966.
- Petty, W. *A Treatise of Taxes and Contributions*, 1662.
- Smith, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů I*. Praha: SNPL, 1958.
- Xenofon. *O prosperující domácnosti*. (přel. A. Kalaš). Bratislava: Kalligram, 2007.
- Spitzer, M. *Digitální demence*. Brno: Host, 2014. ISBN 978-80-7294-872-7.
- Šmajš, J. *Ohrožená kultura* (2. vydání). Praha: Hynek, 1998. ISBN 80-85906-53-8.
- Šmajš, J. *Evolutionary Ontology. Reclaiming the Value of Nature by Transforming Culture*. Amsterdam and New York: Rodopi, 2008a. ISBN 978-90-420-2448-9.
- Šmajš, J. *Filosofie – obrat k Zemi*. Praha: Academia, 2008b. ISBN 978-80-200-1639-3.
- Šmajš, J. *Ekonomika a příroda*. *Ekonomický časopis*, 2010a, Vol. 58, No 2, s. 126-143.
- Šmajš, J. Klíma, I., Čílek, V. *Tři hlasy. Úvahy o povaze konfliktu kultury s přírodou*. Brno: Doplněk, 2010b, ISBN 978-807239-252-0.
- Šmajš, J. Binka, B., Rolný, I. *Etika, ekonomika, příroda*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-4293-9.
- Šmajš, J. *Evoluční ontologie kultury a problém podnikání*. Brno: Doplněk, 2012. ISBN 978-80-7239-298-8.